

ливим такий великий його успіх у просторовому і часовому вимірі без того значного досягнення, яке здійснив Йоганн фон Бух у вигляді написання «глос», в яких він науково і професійно поєднав універсальне (вчене) і звичаєве право. Цей успіх «Саксонського зеркала» не може затьмарити навіть його значне скорочення, яке мало місце в ельбост-фальському звичаєвому праві. У перспективі варто замислитися над можливістю кваліфікувати «Саксонське зеркало» як збірник «приватного» права.

Список використаних джерел:

1. Аксененок Г.А. «Саксонское зеркало» и его автор в свете новых исследований / Г.А. Аксененок, В.А. Кикоть // Саксонское зеркало. Памятник. Комментарии. Исследования. – М. : Наука, 1985. – 210 с.
2. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Г. Дж. Берман. – М. : Изд-во МГУ: ИНФРА-М – НОРМА, 1998. – 624 с.
3. Кобилецький М. Латиномовні праці європейських дослідників XVI–XVII із проблем Магдебурзького права / М. Кобилецький // Вісник Львівського університету. – Серія юридична. – Львів, 2011. – Випуск 53. – С. 56–63.
4. Сборник документов по всеобщей истории государства и права / Сост. К.Е.Ливанцева. – Л., 1987. – 483 с.
5. Тищик Б.Й. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) / Б.Й. Тищик. – Львів : Світ, 2006. – 318 с.
6. Усенко І.Б. Саксонське зеркало / І.Б. Усенко, Є.В. Ромінський // Юридична енциклопедія : в 6-ти т. – Т. 5 (П – С). – К., 2003. – С. 406.
7. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / под ред. З.М. Черниловского. – М. : Наука, 1984. – 584 с.

БУЛГАКОВ А. О.,

аспірант кафедри історії держави
та права України і зарубіжних країн
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 340.15(477):349.41(094.4)

НА ШЛЯХУ ДО ЗЕМЕЛЬНОГО КОДЕКСУ УРСР ВІД 29.11.1922 Р.

На початку 20-х років ХХ століття, після I Світової та громадянської війн, у часи постійних міжусобиць, економічного занепаду та людської бідності новостворена влада почала вирішення найгостріших питань державотворення та систематизації законодавства. Проведений історико-правовий аналіз земельного законодавства, що вплинуло на першу його кодифікацію.

Ключові слова: кодифікація, раціональне використання, охорона земель.

В начале 20-х годов ХХ века, после Первой мировой и гражданской войн, во времена постоянных междоусобиц, экономического упадка и людской бедности новая власть начала решения острых вопросов государства и систематизации законодательства. Проведен историко-правовой анализ земельного законодательства к его первой кодификации.

Ключевые слова: кодификация, рациональное использование, охрана земель.

In the early 20-ies of XX century following World and the Civil War, at a time of constant strife, economic decline and human poverty, the newly formed government began addressing the most pressing issues of state and systematization of legislation. Conducted historical and legal analysis of land legislation in its first codification.

Key words: *codification, rational use, conservation lands.*

Вступ. Географічне положення України передбачає високу родючість земель, визначаючи землеробство як один із родів заняття населення, що вимагає правового врегулювання в дбайливому ставленні до природних ресурсів. Україна за довгі століття свого існування накопичила значний досвід регламентації земельних відносин. У XX столітті він в основному був закріплений радянським законодавством.

Результати дослідження. Першим основоположним нормативно-правовим документом у сфері раціонального використання та охорони земель України нової формації, після Жовтневої революції, був «Декрет про землю» від 27 жовтня 1917 року [1]. Хоча він і носив переважно політико-правовий характер, проте заклав основи розвитку інституту раціонального використання та охорони земель. Перш за все він вирішив питання власності та коло суб'єктів, на яких покладалося завдання охорони та раціонального використання земель, встановивши: «Все земли, а также леса и воды, имеющие общегосударственное значение, переходят в исключительное пользование государства» [2]. Держава взяла на себе зобов'язання охороняти землю: «Вся земля, по ее отчуждению, поступает в общенародный земельный фонд. Право частной собственности на землю отменяется навсегда, земля не может быть ни продаваема, ни покупаема, ни сдаваема в аренду либо в залог, ни каким-либо другим способом отчуждаема. Вся земля: государственная, удельная, кабинетская, монастырская, церковная, посессионная, майоратная, частновладельческая, общественная и крестьянская и т.д. отчуждается безвозмездно, обращается во всенародное достояние и переходит в пользование всех трудящихся на ней», але з можливістю користування нею громадянами: «Право пользования землею получают все граждане (без различия пола) Российского государства, желающие обрабатывать ее своим трудом, при помощи своей семьи, или в товариществе, и только до той поры, пока они в силах ее обрабатывать». Особи, які мали в користуванні землі, мали зобов'язання перед державою турбуватися про землю, не допускати її забруднення: «При случайном бессилии какого-либо члена сельского общества в продолжение не более 2 лет, сельское общество обязуется, до восстановления его трудоспособности, на это время прийти к нему на помощь путем общественной обработки земли». Ця норма послужила основою для регламентування обов'язку землекористувачів. Зміст даної норми витримав випробування часом та в подальшому вона була закріплена в сучасному законодавстві. Так, у Земельному кодексі України (далі – ЗКУ) від 25.10.2001 р., в п. г) ст. 96, закріплено обов'язок землекористувачів підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі, а п. г) ст. 5 встановлено «забезпечення раціонального використання та охорони земель» [3]. Також у Декреті були закладені основні приписи охорони особливо цінних земель: «Земельные участки с высоко культурными хозяйствами: сады, плантации, рассадники, питомники, оранжереи и т.п. не подлежат разделу, а превращаются в показательные и передаются в исключительное пользование государства или общин, в зависимости от размера и значения их». У даному акті прописані основи економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель, такі як: «Вложенная в землю стоимость удобрения и мелиорации (коренные улучшения), поскольку они не использованы при сдаче надела обратно в земельный фонд, должны быть оплачены». Така норма втілена і в теперішньому земельному законодавстві, якому виділений цілий розділ ЗКУ.

Виходячи з норм тодішнього законодавства про землю, ми бачимо, що воно стало фундаментом подальшого розвитку основ раціонального використання та охорони

земель України. При всій своїй місткості Декрет про землю містив концептуальні положення, які в подальшому дістали розвитку в правовому регулюванні раціонального використання та охорони земель.

Наступним актом, який регламентував питання використання землі були Правила «Про діяльність волосних земельних комітетів» від 23 червня 1917 р., які деталізували положення Декрету про землю в наданні та розпорядженні земель лише за певною волостю з органами, які обирає населення, що проживає там, а видатки по заснуванню даних земельних комітетів відносять за рахунок держави. На волосний земельний комітет лягло першочергове завдання щодо ліквідації кріпосного ладу, повної ліквідації всіх кабальних відносин. Окрім того, орган зайнявся таким собі земельним кадастром: «Для целесообразного заведования всем земельным фондом волости волостной земельный комитет должен собрать все документальные данные о количестве всей земли, находящейся в пределах волости – казенной, кабинетской, церковной, частно-владельческой, крестьянской, общинной, хуторской и т.п., а также о подразделении ее на угодья, луга, леса, выгоны, пашни и т. д» [4]. У цій нормі ми спостерігаємо продовження формування земельного кадастру, на який покладено завдання запровадження єдиної системи земельно-кадастрової інформації та її достовірності, що має в собі одне з призначень регулювання раціонального використання та охорони земель у складі природних ресурсів, контролем за використанням і охороною земель.

Наступні акти, які будуть розглянуті, лягли в основу подальшого земельного законотворення. Хоча сферою їх діяльності була територія Російської Федерації, але вони впливали на законодавчий матеріал, прийнятий українською владою. Це такий акт, як Указ РНК РРФСР «Про перехід земель в розпорядження земельних комітетів», прийнятий 5 листопада 1917 р. [5]. Він затвердив, що всі поміщицькі землі повністю і цілком надходять до рук Рад селянських депутатів. Волосні земельні комітети беруть поміщицькі землі у своє розпорядження, під суворий облік, охороняючи порядок та даючи настанову для народу, який і сам повинен охороняти.

До переліку актів РРФСР, що відіграли значну роль, слід додати Положення РНК РРФСР «Про земельні комітети і про врегулювання ними сільськогосподарських відносин» від 4 грудня 1917 р., який урегулював новостворене законодавство. Створювався Головний та місцеві земельні комітети, на які було покладено обов'язки зі збору та розробки інформації і законопроектів для формування проекту земельної реформи. А за земельними комітетами волостей було закріплено низку зобов'язань з охорони земельних угідь, зокрема облік усіх земель, що свідчило про перший внесок до земельного кадастру та охорону господарств від знецінення.

Для організації охорони сільськогосподарських змін і всіх господарств призначалися земельні комісари, в обов'язок яких входило слідкувати за знецінюванням земель. Виразалось це у формі опису та оцінці господарств із точним зазначенням кількості та якості землі, угідь та ін. Такі дії вчинювались для того, щоб усе, що внесено до опису, не було зіпсовано. У частині «Контроль і організація виробництва» було закріплено обов'язок земельних комітетів спостерігати, щоб усі землі були своєчасно та правильно оброблені, засіяні та прибрані. Землекористувачі повинні були вчасно обробити та прибрати взяті на себе землю, а за неналежне виконання взятих на себе зобов'язань встановлювався штраф у розмірі нанесеного збитку. Губернськими з'їздами встановлювався розмір подесятинного земельного податку, який збирався для покриття витрат з утримання та роботи земельних комітетів, а також для складання особливого фонду покращення земель. Таким чином, із кожним прийнятим актом збільшувалась увага до вирішення проблем землекористування.

Декрет ВЦВК «Про соціалізацію землі» від 19 лютого 1918 р. [6], окрім підтвердження того, що власність на землю відмінена і земля без викупу переходить у користування всього трудового народу, сприяв створенню резервного фонду земель сільсько-

господарського призначення. Вказувалось, що сільськогосподарські землі визначаються як особливо цінні і потребують правильного використання та бережливого відношення. Також у ст. 23 цього декрету, з огляду на всю важливість правильного розпорядження родючими землями, встановлювалось, що визначена раціональність використання земель. Право користування ділянкою припинялось у разі використання землі для заборонених законом цілей (звалище нечистот).

Декрет РНК РРФСР від 2 листопада 1918 р. «Про Утворення спеціального фонду на заходи з розвитку сільського господарства» [7] був прийнятий з метою охорони та раціонального використання земель у сільському господарстві. Для цього було створено спеціальний фонд у розмірі одного мільярду рублів для видачі допомог і позик на заходи з поліпшення сільського господарства.

Положення ВЦВК від 14 лютого 1919 р. «Про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства» [8] наголошували, що всі землі становлять єдиний державний фонд. Ст. 4 Положення впроваджувала нове завдання для суспільства: «В основу землеустроювання должно быть положено стремление создать единое производственное хозяйство, снабжающее Советскую республику наибольшим количеством хозяйственных благ при наименьшей затрате народного труда» [9]. Для досягнення цієї цілі на земельні відділи в ст. 5 були закріплені обов'язки землекористувачів: «а) отграничение земель сельскохозяйственного назначения от земель прочих назначений; б) выделение из сельскохозяйственного фонда тех земель, которые не подлежат распределению в единоличном землепользовании. в) уничтожение дальнотельных, чересполосицы и т. п.; г) распределение сельскохозяйственного фонда между трудовым населением для ведения сельского хозяйства; д) отвод земли для других надобностей; е) производство изысканий в целях расширения сельскохозяйственного фонда; ж) учет земельного фонда и земледельческого населения» [10]. Дані пункти відображали намагання виділити особливо цінні сільськогосподарські землі та їх призначення, яке потребувало особливою наглядом. Передбачалося розширення даних земель та їх розподіл між населенням задля недопущення їх занедбаності. Встановлювався інститут охорони земель губернськими відділами, які завідували та розпоряджались землями в цілях їх охорони від виснаження та провадження заходів зі збільшення продуктивності [11]. У ст. 9 даного документа зазначалося: «распределению и единоличному пользованию не подлежали: г) земли специального назначения: городские, селитебные, поселковые, курортные, занятые промышленными, фабрично-заводскими предприятиями, путями сообщения и т.д.» [12]. Для постійного підтримання якості земель та її поліпшення було вирішено, що всі кошти, отримані від комунального господарства, повинні витратитися лише на покращення та розширення господарства (ст. 70). Дана норма також наголошує на зацікавленості держави в постійному розширенні сільськогосподарських угідь та утриманні їх в належному стані.

Наступним актом у регулюванні питань землекористування стала «Інструкція по применению Положения о социалистическом землеустройстве», затверджена постановою Народного комісаріату земельних справ від 11 березня 1919 р. Даний документ регулював розподіл земель між волостями, а також відводи земель для господарств, артілей, установ та підприємств. Установлювалась черговість і подача заяв на видачу земель та підтверджуючих документів на землю. Документами на право землекористування визнавались землевідвідні записи з повною фіксацією характеристики землі та того, ким і кому вона передана.

У ст. 55 висловлювалось занепокоєння станом особливих земельних фондів, до яких належали такі категорії: «а) земли, находящиеся в ведении советских и общественных культурно-просветительных учреждений (сельскохозяйственные школы, опытные поля т. п.); б) бывшие земли нетрудового пользования, на которых организованы или предполагается организовать советские хозяйства; в) бывшие земли нетрудового пользования, оставленные в ведении земельных отделов для организации товарищеского об-

щого господарства; г) землі спеціального призначення: городські, селищні, поселкові, курортні, заняті промисловими, фабрично-заводськими підприємствами, шляхами зв'язу та ін.; д) всі взагалі землі, на момент вступлення в силу Положення про землеустрій ще не розподілені на окреме користування, а також е) землі, зараховані в установленому порядку в державний колонізаційний фонд» [13]. Вони не включалися до складу земель, що представляються населенню волості.

Згідно з Декретом РНК РРФСР від 30 квітня 1920 р. «Про межі земель» [14], часті земельні межі супроводжувались зниженням продуктивності сільського господарства та перешкоджали правильній обробці та удобренню земель. Для попередження цих негативних явищ, по-перше, межі земель допускались лише з розширенням територіальної підвідомчості земельних органів задля якісного та кількісного урівнення землекористувачів. По-друге, закріпили примусову конфіскацію земель у користувачів, в яких були надлишки земельних наділів і вони не підтримували їх в належному стані. По-третє, визначались умови, за яких застосовувалися санкції, а саме за такі порушення правил раціонального користування, як: «...вследствие уклонения его пользователя от удобрения своего участка» [15]; за умисне ухилення від «унаваживання» [16] (удобрювати гноєм) своїх земель. Такі землевласники позбавлялись права подальшого користування наданою їм землею. Також даний акт стимулював дбайливих землекористувачів, вказуючи, що: «участки пахотных земель (полосы) отдельных хозяйств, подвергшиеся правильной обработке и удобрению, при производстве частичных переделов земли в сельских обществах в порядке настоящего декрета должны предоставляться по преимуществу в пользование тех же хозяйств». Таким чином, землекористувачі, що добросовісно ставились до землі, могли розраховувати на пролонгацію користування землею, що в результаті зберігало родючість ґрунтів і матеріальну вигоду землекористувачів.

Декрет ВЦВК і РНК РРФСР від 27 травня 1920 р. «Про збільшенні розміру землекористування в трудових господарствах» [17] закріпив економічну зацікавленість землекористувачів у поєднанні матеріальної вигоди з покращенням земельних наділів, при якому угоддя залишались у пріоритетному використанні дбайливих землекористувачів, а згідно з п. 2, навіть із розширенням розмірів землекористування.

Також не менш важливими законодавчими актами були декрети і постанови, які мали статус вузькопрофільних, а саме: Декрет Ради Народних Комісарів від 1 жовтня 1918 р. «Про перехід маєтків, сільськогосподарських підприємств і ділянок землі, що мають у культурно-просвітницькому та промисловому відношенні загальнодержавне значення, у відання Народного Комісаріату Землеробства» [20]; Постанова «Про відпуск відділу земельних поліпшень при Наркомземі з коштів Державного казначейства на 1-е півріччя 1918 р. у формі авансу 7 млн. 874 тис. 675 руб» [21], що вказує на особливу увагу влади до проблем землекористування, які потрібно негайно вирішувати, виділяючи на це великі кошти. Наступними актами були: Постанова Наркомзему і земельних справ «Про організацію земельних відділів при виконкомах. Інструкція» від 27 лютого 1919 р. [22]; Постанова Наркомзему про розподіл земель у тимчасову зрівняльну справу від 11 березня 1919 р. [23], яка встановлювала, що всі землі єдиного державного фонду УРСР надходять у відання наркомзему для врегулювання землекористування; Декрет ВУЦВК від 26 травня 1919 р. «Про соціалістичний землеустрій і про перехідні заходи до соціалістичного землекористування» [24], яким приватна власність на землю, надра, води і ліси скасовується. Вся земля, в чому б користуванні вона не перебувала, вважається єдиним державним фондом. Зміст права державної власності на землю полягав у визначенні радянською владою загальних правил володіння та користування землею. Заборонялися будь-які цивільно-правові угоди щодо землі. Декрет РНК УРСР від 03 квітня 1920 р. «Про націоналізацію всіх колишніх казенних, удільних, монастирських, міських і поміщицьких земель» встановив, що всі землі в межах УРСР, що належали раніше казенним, монастирським, поміщицьким, всякого роду органам і нетрудовому населенню

оголошать Державним надбанням без усякого викупу. Громадяни мають право отримувати земельні наділи за особливими нормами і з дозволом відповідних органів. Користування землею проводиться в межах не нанесення шкоди, з дозволу місцевих органів і у визначений ними спосіб. Кожен громадянин зобов'язаний зберігати землю як державне надбання. Постановою V Всеукраїнського з'їзду Рад від 02 березня 1921 р. «Про закріплення землекористування» [25] закріплювалось післявоєнне відновлення земель.

Наступні документи охоплювали різні аспекти землекористування через урегулювання порядку ведення лугового господарства та регламентації правового статусу лікувальних місцевостей. Це такі акти, як Постанова ВУЦВК та РНК від 11 квітня 1921 р. «Про впорядкування користування сінокосами та про заходи до підняття лугового господарства» [26] та Постанова ВУЦВК та РНК «Про впорядкування користування сінокосами та про заходи підняття лугового господарства» від 02 червня 1922 р. [27]. На земельні органи покладається обов'язок із нагляду за правильним землеробством лугового господарства Гослугфонда. Використання його своєчасно згідно з особливою інструкцією, видання якої в місячний термін покладається на Наркомзем за погодженням з Наркомом. Суспільством та ін. сільськогосподарськими об'єднаннями рівно з окремим землекористуванням, які роблять роботи з докорінного поліпшення сіножатей, представляються пільги. Дані стимулювання не можуть відповідно віднестись до якості землі. Постанова ВУЦВК від 10 травня 1921 р. «Про лікувальні місцевості» [28] дає визначення лікувальної місцевості загальнодержавного та місцевого значення. Вказані землі, парки, степові водні простори передаються з відання Наркомзему у відання Наркомату охорони.

Прийняття даних актів свідчило про особливу увагу та стурбованість за стан земель та їх майбутнє для укріплення держави. Ці акти регулювали частину питань, які увійшли до ЗКУ з комплексним врегулюванням всіх питань.

Дані нормативно-правові акти послужили початком української радянської кодифікації, що втілювали в собі системний та сукупний кодекс Української республіки, який спрямований на чітке впорядкування землекористування з урахуванням раціонального використання та охорони земельних угідь.

Список використаних джерел:

1. О земле : Декрет СНК РСФСР от 26 (27) октября 1917 г. // СУ РСФСР. – 1917. – № 1. – ст. 3.
2. Див. Там же
3. Земельний кодекс України : Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 3–4. – Ст. 27.
4. Про діяльність волосних земельних комітетів : Правила, прийняті I Всеросійським з'їздом Рад робітничих і солдатських депутатів від 23 жовтня 1917 р. // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917 – 1918 гг. Управление делами Совнаркома – СССР. – М., 1942. – С. 997–998.
5. О переходе земли в распоряжение земельных комитетов : Указ, принятый СНК РСФСР 05 ноября 1917 г. // СУ РСФСР. – 1917. – № 2. – С. 23.
6. О социализации земли : Декрет ВЦИК от 19 февраля 1918 г. // СУ РСФСР. – 1918. – № 25. – Ст. 346.
7. Там же. – Стаття 53 п.в)
8. Про Утворення спеціального фонду на заходи з розвитку сільського господарства : Декрет РНК РРФСР від 02 листопада 1918 р. // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917 – 1918 гг. Управление делами Совнаркома – СССР. – М., 1942. – С. 997–998.
9. Положение о социалистическом землеустройстве и мерах перехода к социалистическому земледелию : Постановление ВЦИК от 14 февраля 1919 г. // СУ РСФСР. – 1919. – № 14. – Ст. 43.

10. Там же.
11. Там же.
12. Там же. – Ст. 6.
13. Там же. – Ст. 9.
14. Инструкция по применению Положения о социалистическом землеустройстве : Постановление Народного комисариата земледелия от 11 марта 1919 г. // СУ. – 1919. – № 39–40. – С. 384.
15. О переделах земли : Декрет СНК РСФСР от 30 апреля 1920 г. // СУ. – 1920. – № 35. – Ст. 170.
16. Там же. – Ст. 8 п. в).
17. Там же. – Ст. 10.
18. Об увеличении размера землепользования в трудовых хозяйствах : Декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 27 мая 1920 г. // СУ. – 1920. – № 52. – Ст. 226.
19. Там же.
20. О переходе имений, сельскохозяйственных предприятий и участков земли, имеющих в культурно-просветительном и промышленном отношении общегосударственное значение, в ведение Народного Комиссариата Земледелия : Декрет Совета Народных Комиссаров от 01 октября 1918 // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917 – 1918 гг. Управление делами Совнаркома – СССР. – М., 1942. – С. 997–998.
21. Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 36, с. 281; ЦПА ИМЛ, ф. 2, оп. 1, дд. 5858, 5859, 5865; ф. 19, оп. 1, д. 106, л. 8; д. 107; ф. 5, оп. 1, д. 1281; Декр. Сов. вл. Т. 2. М., 1959, с. 210–211, 212–215, 217–219.
22. Про організацію земельних відділів при виконкомах : Інструкція, затв. Постановою Наркомзему і земельних справ від 27 лютого 1919 р. // СУ РСФСР. – 1918. – № 25. – Ст. 346.
23. Про розподіл земель у тимчасову зрівняльну справу : Постанова Наркомзему від 11 березня 1919 р. // Узаконения и Распоряжения Рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919 г. – Киев : Т-во «Печатня С. П. Яковлева», Золоторотская. – 1919. – № 11. – 580 с. – (Офіційне видання Народного комісаріату юстиції).
24. Про соціалістичний землеустрій і про перехідні заходи до соціалістичного землекористування : Декрет ВУЦВК від 26 травня 1919 р. // Узаконения и Распоряжения Рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919 год. – Киев : Т-во «Печатня С. П. Яковлева», Золоторотская. – 1919. – № 11. – 580 с. – (Офіційне видання Народного комісаріату юстиції).
25. Про закріплення землекористування : Постанова V Всеукраїнського з'їзду Рад від 02 березня 1921 р. // Збір законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – 1921. – Ч. 3. – С. 93.
26. Про впорядкування користування сінокосами та про заходи підняття лугового господарства : Постанова ВУЦВК та РНК від 02 червня 1922 р. // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1922 г. – Москва, Отд. 1. – Ст. 909.
27. Про лікувальні місцевості : Постанова ВУЦВК від 10 травня 1921 р. // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. – Москва. – Ст. 1207.

